

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת חיי שרה, תשס"ט
מספר 784מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הסכמי נישואין

(בעקבות נישואי יצחק ורבקה)

יצחק אבינו מגיע לפרקו, ואברהם קובע שהגיעה העת למצוא לו זיווג הגון. לשם כך הוא שולח את עבדו, זקן ביתו לחרן. העבד מוצא את רבקה בדרך פלאית, ורבקה מביאה את העבד אל בית אביה. כאן נפתח משא ומתן בין הצדדים, ובסופו ניתנת הסכמה לנישואין. למחרת, המשא ומתן מתחדש, או נפתח מחדש, ומתגלעת אי הסכמה בעניין מועד הנישואין. רבקה היא הנבחרת לבוררת מוסכמת על הצדדים (בר' כד: מט-נח).

יש במקרא תיאורים רבים של נישואין, ולעתים מתוארים גם המשא ומתן וההסכם המתגבש בעקבותיו. נראה שבכל מקרה של נישואין יש משא ומתן מקדים בין משפחת החתן למשפחת הכלה, כאשר הזוג המיועד אינו בהכרח חלק ממנו. במשפחת האבות רואים מספר דוגמאות:

- לפני נישואי יצחק ורבקה יש הסכם בין עבד אברהם למשפחתה של רבקה.¹
- לפני נישואי יעקב עם לאה ורחל יש הסכם בין החתן המיועד ובין אבי הכלה. "וַיֵּאָהֲב יַעֲקֹב אֶת רַחֵל וַיֵּאמֶר אֶעֱבְדָךָ שְׁבַע שָׁנִים בְּרַחֵל בְּתָרְךָ הַקָּטָנָה. וַיֵּאמֶר לָבֶן טוֹב תַּתִּי אֹתָהּ לָךְ מִתַּתִּי אֹתָהּ לְאִישׁ אַחֵר שְׁבַע עֶמְדִים" (בר' כט: יח-יט). לאחר מכן הושג הסכם נוסף בין יעקב ללבן, כאשר המשפחות נפרדות: "אם תִּעֲנֶה אֶת בְּנֹתֵי וְאִם תִּקַּח נָשִׁים עַל בְּנֹתֵי אֵין אִישׁ עִמָּנוּ רְאֵה אֲלֵהֶם עַד בְּיָנִי וּבִינְךָ" (לא: ג).
- כאשר שכם בן חמור מעוניין לשאת את דינה בת יעקב, מתנהל משא ומתן בין הבחור ואביו ובין אבי הנערה ואחיה (בר' לד: ח-יח). במקרה הזה משפחת הנערה ניסתה להתחמק מההסכם² על ידי הצבת תנאי שנראה בעיניהם בלתי אפשרי – מילת כל אנשי העיר. להפתעתם, אפילו תנאי זה התקבל, וההסכם עבר לביצוע. אם כן, תמיד יש הסכם בין הצדדים, אף כי נראה שזהו הסכם שבעל פה.³
- חז"ל הכניסו את הסכמי הנישואין למסגרת מחייבת על ידי הכתובה, שבה נקבעו סעיפים מחייבים, כגון: סכום עיקר הכתובה, חובת האיש לפדות את אשתו ונשיאה בעלויות רפואתה. בכתובה יש גם מקום למשא ומתן והסכמים פרטיים בין הצדדים, כגון סכום תוספת הכתובה.⁴
- כבר בתקופת חז"ל מוצאים שיש הבדלים בסעיפי הכתובה כמנהג כל מקום.⁵ אנשי ירושלים נהגו שהאיש מתחייב לאשתו שאחרי פטירתו יורשיו הם שיפרנסו אותה בימי אלמנותה, ואנשי יהודה נהגו לכתוב בפירוש

¹ בתואל, אבי הכלה, נזכר בתחילת המשא ומתן בפסוק נ' אבל 'עלם' בהמשך. ראו רש"י לפסוק נה: "ובתואל היכן היה? הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו".

² ודוק: בפסוק יג: "וַיִּעֲנֶנוּ בְנֵי-יַעֲקֹב... בְּמַרְמָה", כלומר בדרך תחבולה ניסו למנוע את הנישואין. נראה להסביר שעצמתם של שכם וחמור גרמה שמשפחת יעקב לא יכלה לסרב להצעה במפורש. ועוד הוכחה לעצמתם היא שגם אנשי שכם עצמם אינם מעזים לסרב לדרישת המילה.

³ לא מצאנו במקרא אזכור של כתיבה בהקשר של הסכמי הנישואין. אמנם 'לא ראינו - אינה ראייה', אבל השווה למסמכים משפטיים אחרים שהם קיימים בכתב, כגון "סֵפֶר פְּרִיִּתָּה" (דב' כד: א) או "סֵפֶר הַמִּקְנָה" (יר' לב: יא).

⁴ משנה כתובות ד, ז ואילך, שם ה, א.

⁵ מחקרים רבים נכתבו על השתלשלות נוסחי הכתובות ועל משמעות הכתובה כהסכם נישואין. ראו למשל: מ' גסטר, **הכתובה בהשתלשלותה ההיסטורית**, ברלין-לונדון 1924; א"ח פריימן, **סדר קידושין ונישואין**, ירושלים תש"ה; א"ל אפשטיין, **תולדות הכתובה בישראל**, ניו יורק תשי"ד; י' קלמר, **ספר תוספת כתובה**, ירושלים תש"נ; צ' קדוש, **יסוד ציון חלק ג'**, תשס"ג; ועוד רבים.

שהיורשים זכאים לקבוע אם לפרנס את האלמנה או לשלם לה כתובה ולהיפטר ממזונותיה. עוד מצאנו בימי הלל הזקן שאנשי קהילת אלכסנדריה נהגו לכתוב בפירוש שקידושי האישה תקפים רק משלב הנישואין ולא משלב האירוסין.⁶ חז"ל מעידים על דרך הגוזמה "דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא" (אין כתובה שאין בה קטטה). כלומר, כל כתובה היא תוצאה של משא ומתן שמתגבש להסכם נישואין בין המשפחות, והסכם זה נכתב כחלק בלתי נפרד של הכתובה.

במשך הדורות מצאנו שכמעט אין כתובה שאין בה תוספות פרטיות. הרדב"ז נשאל על כתובה שבה כתב החתן לכלה:⁷ "מעכשיו בתורת כתובת אירוסין שלש מאות פרחים זהב שליש בתורת מוקדם ושליש בתורת סבלונות ושליש בתורת מאוחר".

השינויים הפרטיים בנוסח הכתובה הם דבר מקובל, כפי שמעיד רב האי גאון:⁸

משפט הכתובה להכתב כדת המקום ומנהגיו. יש מקומות ששמין כל דבר ודבר בשווי ולא מוסיפין עליו כלום וכשתבוא לגבות מה שבלה או שאבד או שכתב לה על עצמו ממנו אם מגרשה או מיורשיו אחריו גובה את כל מה שכתוב מן הדמין. ויש מקומות שכל מאומה שהוא שוה עשרה, כותבין אותו חמשה עשר וכשבאה לגבות מפילין מה שהוסיפו על הדמין להנאות בו וגובין את העקר בלבד כל דבר שכותבין דמיו שלשה גובין שנים. ויש מקומות שכל מה שהוא שוה כסף כותבים את דמיו שני כספים.

בכתובות בתימן נהגו להצמיד את ערך הכסף לשמאות המקובלת בשוק הצורפים בצנעא:⁹

ורצה והוסיף לה תוספת בסוף מוהרה מאה קפלה כסף, כל אלו הקפאל הכסף האמורים לעיל הם מן הכסף שיש בכל מאה קפלה מהם רק עשרים ושתים קפלה כסף טהור צרוף, לפי משקל הצורפים בצנעא, וכידוע לכסף במדינת צנעא בשוק הצורפים.

בכתובות בקהילת יהודי מרוקו היה מקובל להוסיף את התנאי "וקיבל על עצמו החתן הנ"ל שלא לישא אישה אחרת עליה בחייה, כי אם על פי התקנה החדשה". התקנה החדשה נתקנה בשנת שני"ג על ידי מגורשי קאשטיליה שהגיעו למרוקו. עיקרה - שלמרות התחייבותו המפורשת של האיש שלא לשאת אישה אחרת על אשתו בחייה, הוא יהיה רשאי לשאת אישה אחרת במקרה של עקרות אשתו או כאשר נפלה לפניו יבמה. עוד תקנה חדשה¹⁰ שנתקנה בעקבות מעשה שהיה, קיימת בכתובות יהודי מרוקו - להצמיד לכתובה את תמונות בני הזוג:

מעשה שאירע באחד מקזבלנקה שברח על אשתו ובניו והביא עמו אשה פנויה וכתובת אשתו, ובא לאוודא והלך לפני האיש השולח עולי ארץ ישראל וקרא שם לאשה כשם אשתו שבשטר הכתובה, וקבלו רשות העליה ועלו במסלת הברזל בדרך אלג'יר מכלל העולים. ומאת ה' ניתן בלב אשתו לדרוש בעלה, ובאה לאוודא ותיכף הקבילה אצל השררה ירום הודה, וחקרה עליו ומצאוהו שכבר עלה במסילת הברזל עם האשה, והורידום והביאום לבית הדין לאמת הענין, ומסרנום לשררה להענישם ואסרום בבית האסורים הגדול חמישה עשר יום. ואחר כך הביאום משרת השררה על דעת להביאם לבית דין של קזבלנקה לעשות משפט עם אשתו.

היום במדינת ישראל מקובל להוסיף לכתובה עוד תנאים, אלא שנראה שרוב הזוגות כלל לא ערים לתנאים נוספים אלה ורואים בכתובה מסמך דתי ולא מסמך משפטי. מקובל שבכתובה מופיע תנאי העוסק במקום מגורי הזוג, ובדרך כלל מוסיף הרב עורך החופה מקום מגורים סתמי: "הדירה בארץ ישראל". בכתובות רבות יש עיסוק בדיני הירושה: בכתובה הספרדית הירושה היא "כפי ההסכמה הנהוגה בעיר הקודש ירושלים תיבנה ותיכונן", ובכתובה האשכנזית הירושה היא "כמנהג אשכנז ועל פי תקנות שו"ם". ברוב הכתובות הספרדיות החתן מתחייב לכלה "שלא יצא מארץ ישראל כי אם ברשותה והסכמתה", ורבות מהכתובות האשכנזיות עוד הגדילו לעשות, והחתן מתחייב שהוא "לא יעבור מארץ והלאה ולא מנוא אמוץ והלאה ולא בדרך ים כלל עד שיניח לה גט זמן כריתות עם ספוק מזונותיה כפי ראות עיני הבד"ץ".¹¹

⁶ משנה כתובות ד:יב, בבא מציעא קד ע"א, שבת קל ע"א. עד לפני כ-1000 שנים נהגו שהנישואין נערכים בשני טקסים רשמיים נפרדים ומחייבים: אירוסין וכניסה (נישואין). פרק הזמן המקובל בין שני הטקסים הוא בדרך כלל 12 חודשים. ראו משנה כתובות ה, ב. על איחוד הטקסים לטקס אחד כמקובל בימינו ראו פריימן, להלן הערה 5, עמ' מא.

⁷ שו"ת רדב"ז חלק א' סימן ססט. 'פרחים' הוא שם של מטבע, כנראה על שם צורת פרח שהייתה מוטבעת בו. כיוצא בזה עד לפני שנים ספורות היה שמו של המטבע ההולנדי - 'פלורין', כלומר פרח.

⁸ ספר השטרות לרב האי גאון סימן א.

⁹ במקור הנוסח כתוב בערבית יהודית. התרגום על פי הרב י' קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשמ"ז, עמ' 141, הערה 9.

¹⁰ ספר התקנות כרם חמר ח"ב תקנה ל"ו. על התחייבות הבעל שלא לשאת אישה נוספת ראו אפשטיין, הערה 5 לעיל, עמ' 174. תקנת התמונות נתקנה במועצת הרבנים השלישית של רבנות מרוקו בשנת תש"י. ראו הרב מ' עמר, המשפט העברי בקהילות מרוקו, ירושלים תשל"ז, עמ' 265.

¹¹ 'ארץ' היא ארם צובה היא העיר חלב שבצפון סוריה. 'נוא אמוץ' היא העיר אלכסנדריה שבמצרים. 'גט זמן כריתות' הוא גט על תנאי, שאם לאחר פרק זמן מוגדר האיש לא יחזור לביתו, הגט ייכנס לתוקף, והאישה תהיה מגורשת. 'גט זמן כריתות' נקבע ע"י חכמי הדורות כדי למנוע עגינות. על תנאים בירושות בין בני זוג ראו: הרב ש' אסף, "התקנות והמנהגים השונים בירושת הבעל את אשתו", מדעי היהדות כרך א, ירושלים תרפ"ו; הרב א"ע רודנר, משפטי אישות, ירושלים תש"ט, עמ' עג-עז. עוד על התפתחות התנאים הנוספים בכתובות של הרבנות בימינו ראו: י"צ גילת, הלכה ומנהג בכתובה בימינו, יד לגילת, ירושלים תשס"ב, עמ' 59-50.

בשנים האחרונות עלתה על שולחן פוסקי הדור הצעה לחדש את משמעות הכתובה כהסכם נישואין, על ידי הוספת 'הסכם ממון' לכתובה. הצעה זו עלתה מתוך רצון להקטין את מספר המקרים שבהם בתי הדין נתקלים בבעלים סרבני גט ובשל התרופפות המשמעות החוזית של הכתובה והפיכתה בעיני הציבור למלל דתי לא מחייב. רעיון הסכמי הממון אינו מוסכם בין הרבנים; יש תומכים בו ויש מתנגדים לו.¹² נראה שטרם נאמרה כאן המילה האחרונה, וייתכן שאנחנו עדים להתפתחות נוספת בתולדות הכתובות, ורק בעוד כמה שנים יהיה אפשר לחקור אותה ולעמוד על משמעויותיה.

ד"ר יואל שילה
המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

¹² ד' מישלוב, "הסכמים קדם-נישואין", תחומין כא (תשס"א), עמ' 288-323. הרב ש' דיכובסקי, "הסכמי ממון קדם נישואין", שם עמ' 279-287; הרב א' קנוהל, "הכתובה והסכמי ממון בנישואין", שם עמ' 324-339.